

Kent Mekânı ve İnsan Faktörü

Urban Space and the Human Factor ENGLISH SUMMARY ON PAGE 59

Yazıda, kent mekânı üzerine söz söylemiş kuramcılardan Krier, Alexander ve Rapoport'un eserlerinin paradigmlar açısından tartışılması yoluyla kentsel tasarımda insan faktörü irdeleniyor.

EMİNE KÖSEOĞLU*

» *“Doğrular ve değer yargıları mutlak değildir, dönüştürülebilirler. Dün için doğru olan bugün için doğru olmayabilir, bugün doğru bulduğumuz bir bilginin yarın yanlış olduğuna karar verebiliriz. İnsanlık için neyin doğru, neyin ilerleme olduğunu tayin eden yalnızca bir yöntem değil, içinde bilim yapılan dünyanın, toplumun ve tarihin koşullarıdır.”*

*Thomas Kuhn,
Bilimsel Devrimlerin Yapısı*

Kuhn, bilimde paradigmların varlığını ve bilimin aslında bilinenden daha farklı bir yapısı olduğunu ortaya koyduğu “Bilimsel Devrimlerin Yapısı” adlı yapıtında, bilimsel düşüncenin iddia ettiği bilimde ilerleme fikrinin aslında kuramsal bir varsayım olduğunu belirtmektedir.

Tek tek bireylerin mükemmelleşmeye, insanlığın da toplumca ilerlemeye açık olduğu düşüncesi Aydınlanma Çağı'nın öncül fikirlerinden biriydi. Bu düşünce, bilimin de sürekli ilerleme gösterdiği iddiasını beraberinde getirmektedir. Oysa Kuhn'a göre, söz konusu olan ilerleme değil, farklı bakış açılarının birbirini karşılıklı yenme mücadelesidir.

Kuhn, objektif ve genelgeçer bilgiye ulaştıklarını ve dolayısıyla doğru ve gerçek “tek” bir bilginin olduğunu baştan kabul eden bilim insanlarına, aslında, bilim yapan herkesin olgulara belli bir paradigma

çerçevesinde yaklaştığını söylemiştir. Dolayısıyla belli bir olguya herkesin aynı biçimde yaklaşılabildiğini söylemek, Kuhn'un paradigma kavramını tanıdıktan sonra pek de mümkün olamaz.

Kuhn, kendisine bir paradigma edinen bilim dallarının bununla birlikte bir miktar dogmatik bir nitelik kazandıklarını, kendi bilim yapma yöntemleri ve kuramları dışında kalan bilgilere kapalı hale geldiklerini ileri sürmektedir. Bu tez, insan bilimleri için de geçerlidir. Örneğin, kent ele alındığında, öncelikle, pek çok farklı tanımla karşılaşılır. Kentle ilgili yapılan çalışmaların bir kenti ve kullanıcılarını “bütün” yönleriyle ve nesnel bir bakış açısıyla ele aldıklarını ya da almak istediklerini söylemek mümkün olabilir mi?

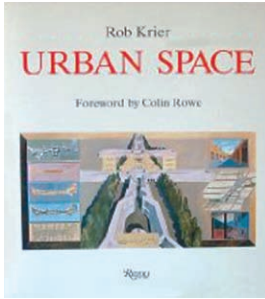
Bu sorunun yanıtı, bu çalışmada yer verilen üç farklı eserin irdelenmesiyle verilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada farklı kaynakların tartışılması yoluyla kentsel tasarımda insan etkeni irdelenecektir. Tasarımcıların, plancıların ya da kuramcılarının kentsel mekân tasarımında savunucusu oldukları herhangi bir yaklaşımı anlatırken aslında kullanıcıya olan bakış açıları ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Kent mekânının kullanıcıları ve mekânla ilişkileri konusuna da pek çok bilim adamı ya da kuramcının farklı açılardan yaklaştığını söylemek olanaklıdır.

Her bir bakış açısı, belli yaklaşımlarla ilişkilendirilebilir. Bu çalışmada yapılacak olan, üç farklı eseri kent mekânı ve kullanıcıları açısından irdelerken yazılanları, yansıttıkları yöntembilimsel söylem-yaklaşım-paradigma çerçevesinde ilişkilendirerek tartışmak olacaktır.

Rob Krier, "Urban Space" / Tarihselcilik ve Rasyonalizm

Rob Krier'in "Urban Space" adlı çalışması, öncelikle, kent mekânı kavramını oluşturan tipolojik ve morfolojik bileşenleri

açıkça, diyagramlar ve tablolarla ortaya koymaktadır. Sonrasında, 20. yy kent planlamasını kritik eden bir bölümle devam edilmiştir ve son olarak Stuttgart'ın yeniden yapılandırılmasıyla ilgili bir çalışmaya yer verilmiştir.

Krier'in çalışması, ilginç bir biçimde hem rasyonelliği, hem de bu rasyonelliğin uygulanmasında esas aldığı dönem ve kentler açısından tarihselliği -dolayısıyla modernizme karşı tepkiyi- içinde barındırmaktadır. Belki de bu özellik, onu sıradan bir tarihselci olarak adlandırmaya engel olmaktadır. Kentteki düzenin geometrik biçimlerin "akılcı" biçimde ya aynen kullanımı, ya da modifikasyonu ile elde edilebileceğine inanan Krier, dayanak noktası olarak tarihi kentlerdeki mekânsal formları almaktadır.

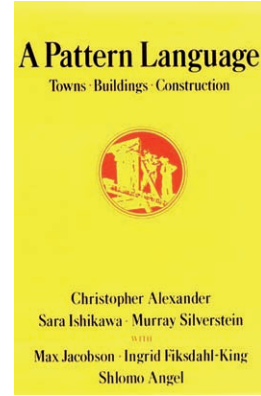
Mekân türleri ve bir araya geliş biçimlerinde ise, Krier, kent mekânlarını morfolojik olarak sınıflandırmıştır. Üç temel şekil (kare, daire, üçgen), açılarıyla oynanarak, bölümlenerek, eklenerek, kaynaştırılarak, üst üste bindirilerek ve bozularak farklı şekillere dönüştürülebilir. Bu dönüşümler sonucunda, geometrik olarak düzenli

ya da düzensiz formlar elde edilir (Krier, 1979, s.28-29).

Krier'i yalnızca tarihsel referanslarından dolayı bir postmodern olarak görmek ne kadar zorsa (modern eleştirisi yapan herkesin bir postmodern sayılmayacağı gerçeğine dayanarak), yine bu referanslarından dolayı ne kadar rasyonalist olduğu da tartışmalı görünmektedir. Yine de, tarihsellik bir yana bırakılacak olursa geometrinin kullanımıyla insanların mutluluğu ve düzene kavuşması arasında sıkı bir bağ kuran Krier'in rasyonel düşünceye yakınlığı gözardı edilemez.

Krier'deki rasyonalizmden anladığımız kent mekânlarının akla uygun bir "geometri ve düzen" içerisinde var oluşudur. Burada kullanıcı için "en uygun çözüm"ün bulunduğu iması yer almaktadır. Aslında bu rasyonalistlerin "iyi" amaçlarından birisidir. Rasyonalistler niye eleştirildiklerini anlamadıklarını söylerler. Çünkü onlara göre planlamada ve tasarımda aslında en uygun bakış rasyonalizmdir. Çünkü rasyonalizm en iyiyi arar ve bu doğrultuda çözüm yolları üretmeye çabalar (Alexander, 2000). Fakat asıl mesele bu noktada ortaya çıkmaktadır. Akla uygun tek bir çözüm olduğunu ve insanlık için en iyisinin bu olduğunu baştan kabul ederek yola çıkmak ne kadar mantıklıdır? İnsanlar adına bu kadar kolay karar verilebilir mi? Belki de şu anlaşılabilir ki, rasyonalistlerin zaten önemsedikleri şey tek tek insanlar değil, bir "insanlar" ya da "insanlık" kavramıdır. İnsanların bireysel (beğeni gibi) ya da grup (kültür gibi) özellikleri göz ardı edilip onlara homojen bir grup olarak yaklaşılmaktadır. Üstelik Krier, insanlar için olan "doğru yol"u belirlerken zamansız, kimliksiz, aitlik anlatmayan bir içerik yerine (çünkü öyle olsaydı belki rasyonel ve objektif olana yaklaşmak istediği daha kolay söylenebilirdi) belli bir dönemi anlatan (17. ve 18. yy Avrupa kentleri) mimariyi dayatmak derdindedir.

Christopher Alexander, "A Pattern Language" / Yapısalcılık

Yukarıda bahsedilen türde bir zamansızlıktan Christopher Alexander için de bahsetmek olanaklıdır. Alexander "A Pattern Language" adlı kitabında, uygulamaya

yönelik anlattıklarının kuramsal temelini, aslında, "The Timeless Way of Building" adlı kitabında oluşturmuştur. Bu kitap, örüntü dillerinin oluşturulma hazırlığı olarak nitelendirilebilir. "A Pattern Language" adlı kitapta ise, örüntü dili kavramı biraz daha geliştirilerek olası örüntü dillerinden biri sunulmuştur. Alexander, kitabın nasıl kullanılacağını anlattıktan sonra, üç farklı ölçekte biçimleri sunuyor: kentsel ölçek, bina ölçeği ve yapı ölçeği.

Bu çalışmada ele alınan kitabın adı, "A Pattern Language", yani "Bir Örüntü Dili"dir. Bunun nedeni, Alexander'ın da belirttiği gibi, pek çok örüntü dili olabileceği, kitapta bunlardan yalnızca birinin oluşturulduğu ve örnek olarak sunulduğudur. Yani amaç, okuyucuya bir örüntü dilinin nasıl oluşturulabileceğinin ve kullanılabilmesinin gösterilmesidir. Alexander, oluşturduğu örüntülerde, asla insan etkenini göz ardı etmiyor. Mekânsal özellikleri açıklarken ya da tanımlarken bazı rakamlar verebiliyor. Bunu yaparken, daha önceki, bilimsel olarak nitelendirilebilecek ölçümlere ya da mekânsal deneyimlere referans veriyor ve rakamların da insan etkeniyle bağlantılı olarak, mantığını açıklamaya çabılıyor. Bütün bunlara ek olarak Alexander, sunduğu örüntülerin (pattern) değiştirilip geliştirilebileceğini belirtmektedir. Çünkü Alexander'ın sunduğu çözümler,

en düşük düzeydeki işlevsel gereklilikleri ortaya koymaktadır.

Alexander, dilin öğeleri ve cümlelerin kuruluş biçimleriyle, biçim dilinin öğeleri ve kuruluş biçimleri arasındaki benzerliği ortaya koymuştur. Buna göre, doğal dillerdeki kelimelere karşılık, örüntü dillerinde örüntüler vardır. Doğal dilde, kelimeler arasındaki bağlantıları sağlayan anlam ve gramer kurallarıdır. Örüntü dilinde ise, örüntüler arasındaki bağlantıları yine örüntüler sağlar. Son olarak da, doğal dilde bu bağlantılar sonucunda, kelimelerin bir araya gelmesiyle cümleler oluşurken, örüntü dilinde sonuç ürün olarak binalar ve mekânlar oluşur (Alexander, 1979).

Alexander eserlerinde yapısalcı bir yaklaşımla mekânları ele almıştır. Yapısalcılık, yapının evrimini göz önüne almaz. Yapıyı, eşzamanlı iç bağlantılardan oluşan bir bütün olarak görür (Hançerlioğlu, 2004, s. 452). Yapısalcılığın ortak görüşü, bir yapının oluşturucu öğeleri arasındaki ilişkinin, yapısının tekil, bireysel öğelerinden daha önemli olduğu ve bu öğelerin kendilerinin de ilişkiler kümesinden ibaret olduğu anlayışıdır (Keat ve Urry, 2001). Alexander'ın yaklaşımı yapısalcılıktan izler taşısa da, yapısalcılığın barındırdığı farklı görüşlerden herhangi birini tam anlamıyla yansıtılabildiğini söylemek zordur.

Amos Rapoport, "Kültür Mimarlık Tasarım" / Pozitivizm ve Yorumlayıcılık

Amos Rapoport "Kültür Mimarlık Tasarım" adlı yapıtında kullanıcı kültürünün tasarımda nasıl bir etkisi olacağını (ya da olması gerektiğini)

ortaya koymaya çalışmıştır.

Amos Rapoport'a göre, tasarımda başarının ne olduğunu anlamak için bile iki şey gereklidir:

Birincisi, problem(ler)i çözmek için tasarımın neye gereksinimi olduğunu açıkça bilinmesidir, insan ancak bu durumda işi iyi mi ya da kötü mü yaptığını, yoksa hiç mi beceremediğini değerlendirebilir. Bu, hedefin ve amaçların açıklıkla ortaya konması ve geçerliliklerinin "çevre davranış ilişkileri" bilgilerine göre değerlendirilmesi anlamına gelir. İkincisi, tasarım "daha iyi" bir çevre yaratmak amacını güdüyorsa bunu bilmek gerekir: Daha iyi nedir? Neden daha iyidir? İnsan bunun daha iyi olduğunu nasıl bilir? Bu böyle uzayıp gider.

Daha kitabın başlarında yer alan bu ifadelerden, yani tasarımın amacının çözüm bulmak olduğunu ve daha iyiye ulaşmak olduğunu söyleyen ifadelerden Rapoport'un bir pozitivist olduğu söyleyebilmek olanaklı mıdır? Bu sorunun yanıtı verilmeden önce kitaptaki bazı bölümler irdelenecektir.

Rapoport'un, "daha iyi"nin nasıl anlaşılacağını açıklamak üzere verdiği örneklerden biri, Kolombiya-Venezuela sınırındaki Amazon ormanlarında bir grup Motilone yerlisi ile ilgilidir:

"Bunların konutları ve yerleşimi tek ve aynıdır: İçinde 10 ila 30 aile barındıran ve bohio adı verilen büyük, komünal bir yerleşme. Bohio, üzeri neredeyse yere değecek ölçüde sazlarla örtülü, dairesel bir yapıdır; bu yüzden bu yerleşmenin içi yarı karanlıktır, dışa yakın tarafta her ailenin bölmelerle ayrılmış kendi mekânı vardır, hamaklar bu alana asılır. Her ailenin kendi mekânının önünde, toprak zeminin üzerinde bir de kendi ocağı vardır. Böylece bütün pişirme ateşleri merkezi, geniş ortak alana bakar; bu bir ailenin ötekini görmesini etkin bir biçimde engeller. Böylece bir öğleden sonra avdan dönmüş babanın, kadın ocağa yemek pişirirken, amağa uzanmış, yavaş yavaş sallanarak çocuğuyla oynadığını görebilirsiniz."

Rapoport'un deyişiyle, toprak zemin sürekli bir alacakaranlık, açık bir ateş ve dumandan oluşan bu yaşama tarzını barbarca bulan bazı iyi niyetli insanlar, bunun yerine aydınlık, açık,

havadar ve rüzgâr alan, metal örtülü, zemini beton, elektrik ışığıyla donatılmış barınakları koydular. Bu elbette ki aşikâr bir gelişmeydi, fakat bu olayın bu kadar basit olmadığı kısa zamanda görüldü.

Öncelikle Rapoport kitapta da belirttiği, kültürle ilgili çalışmalarda dışarıdan bir gözlemciye olduğu kadar, içeriden bir gözlemciye de gereksinim duyulacağını belirtmektedir. Bunu söyleyerek kendisinin dışarıdan bir gözlemci olduğunu ve kendi gerçekleriyle gözlenenlerin gerçeklerinin birbirinden farklı olabileceğini ima etmiş bulunmaktadır. Bu yönüyle Rapoport'un, ontolojik açıdan bakıldığında, bir yorumlayıcı (interpretivist) yerine bir pozitivist gibi yaklaştığı söylenebilir. Epistemolojik açıdan bakıldığında ise, Rapoport'a göre gerçeklik kişinin deneyimlerine bağlıdır. Bunun yorumlayıcı bir yaklaşımı yansıttığı açıktır. Bu yorumlayıcı tavır Rapoport'un araştırma nesnesine bakışında sürmektedir. Araştırma nesnesi burada araştırmacının değer yargılarından bağımsız bir biçimde ele alınmaktadır (yorumlayıcılık-pozitivizm karşılaştırması için Bkz. Weber, 2004). Ayrıca pozitivizmin zamandan ve bağlamdan bağımsız genellemeler yapmak amacıyla olduğu bilinmektedir (Travis, 1999). Kitabın tümü incelendiğinde, her ne kadar kültürleri anlamaya çalışsa da, Rapoport'un bir pozitivist gibi birtakım genellemelere ulaşmak çabasında olduğu görülebilir.

Kültürleri inceleyen Rapoport, kaçınılmaz olarak "anlam"a da değinmiştir. Rapoport'a göre, bizi eylemlerin görünmeyen yönlerindeki büyük değişebilirliğe götüren, bu eylemler için oluşturulan ve bu eylem istemleri için gerçekleştirilen ortam sistemlerinin değişiklikleridir. Barınak tipleri gibi çevrelerin değişebilirliği de bu durumu izler. Bunlar eylem sistemlerinin görünmez yanlarına yanıt oldukları gibi, "kültür"le en yakından bağlantılı olan, dolayısıyla ondan en çok etkilenen şeyi de yanıtlamış olurlar. "Anlam" herhangi bir eylemin

en görünmeyen yanı olduğuna göre bu demektir ki, anlam “işlev” eklenmiş bir şey değildir, bu anlamın kendisi en önemli işlevdir; çevrenin formu da buna verilen bir yanıtıdır. Bu durum isteklerin gereksinimlerden neden daha önemli olduğunun açıklanmasına da yardım eder.

Kullanıcılar niçin “akıldışı” isteklerde bulunurlar? Bu soru giriş bölümünde sözü edilen Kuzey Afrika’daki olayın, Motilone’lerin ve Avustralya Aboriginleri’nin olayını da açıklar. Ayrıca bir bütün olarak kullanıcılar ve tasarımcılar, herhangi bir ülke ya da kentteki kullanıcı grupları arasındaki değerlendirme ve tercihler, dolayısıyla seçimler arasındaki temel farkların açıklanmasında da önemli bir rol oynar (Rapoport, 2004). Bu noktada Rapoport’u aklamak gereksinimi duyulabilir. Çünkü bazı araştırmacılar Rapoport’un tam bir pozitivist olduğunu ileri sürerler (1). Oysa anlama bu derece ilgilenen ve önemli bulan birinin hangi düzeyde bir pozitivist olduğu sorgulanmalıdır. Yine Ryan’ın (2003) belirttiği üzere bir pozitivistte göre gerçeklik objektiftir; toplum, kültür, biliş gibi faktörlerden etkilenmez. Oysa Rapoport, burada ve başka pek çok yapıtında olduğu gibi, insanların kültürlerinden gelen değer yargıları, normları, gelenekleri vb. nedeniyle birbirinden çok farklı gerçekliklere sahip olabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Elde edilen bilgiler objektif olmayabilir, ancak araştırmacı objektiftir.

Sonuç Yerine: Özne-Nesne-Yöntem Üçgeni

Yazıda üç farklı araştırmacının üç farklı yaklaşımı görülmektedir. Her biri kendi içinde tartışıldığında, Krier’in kent mekânı ve kullanıcılarına yaklaşımında, hem rasyonalist, hem de tarihselci özellikler taşıdığı; Alexander’in kent mekânına yapısalcı

bir tavırla yaklaşarak kullanıcıların işlevsel ve sosyal gereksinimlerine de önem verdiği görülmektedir. Rapoport ise, pozitivist yaklaşımın özellikleri yanında yorumlayıcı yanlar da taşımakta, aynı zamanda mekânların tasarımcılar tarafından değerlendirilmesinde mekânların kullanıcılar için ne tür anlamlar taşıdığına önemine vurgu yapmaktadır (2).

Kaynaklar

- Alexander, E.R.; “Rationality Revisited: Planning Paradigms in a Post-Modernist Perspective”, Journal of Planning Education and Research 19: 242-256, 2000. (<http://jpe.sagepub.com/cgi/reprint/19/3/242.pdf> adresinden alınmıştır).
- Alexander, C.; Ishikawa, S.; Silverstein, M.; Jacobson, M.; Fiksdahl-King, I.; Angel, S.; “A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction”, Oxford University Press, New York, 1977.
- Alexander, C.; “The Timeless Way of Building”, Oxford University Press, New York, 1979.
- Hançerlioğlu, O.; “Felsefe Sözlüğü”, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Keat, R.; Urry, J.; “Bilim Olarak Sosyal Teori”, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Krier, R.; “Urban Space”, Rizzoli, 1979.
- Kuhn, T.; “Bilimsel Devrimlerin Yapısı”, Alan Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Rapoport, A.; “Kültür, Mimarlık, Tasarım”, Yapı Yayın, İstanbul, 2004.
- Travis, J.; “Exploring The Constructs of Evaluative Criteria for Interpretivist Research”, Proc. 10th Australasian Conference on Information Systems, 1999. (<http://www.vuw.ac.nz/acis99/Papers/PaperTravis-190.pdf> adresinden alınmıştır).
- Weber, R.; “Editor’s Comments: The Rhetoric of Positivism Versus Interpretivism: A Personal View”, MIS Quarterly 28: iii-xii, 2004. (<http://www.misq.org/archivist/vol/no28/issue1/EdCommentsV28N1.pdf> adresinden alınmıştır).

Notlar

- 1.http://ncsdesign.org/content/baran/ddn702/ryan_ddn702_analyticalessay.pdf (Amy Ryan, 2003, Analytical Essay, An Examination of Positivism and Hermeneutics and Their Applicability to the Study of Design History)
- 2.Bu makale, yazarın, YTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü’nde verilen “Yöntembilim” adlı doktora dersinde, 2006-2007 Güz döneminde gerçekleştirdiği çalışmasından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Yazar, dersin yürütücüsü Prof. Dr. Ayşe Nur Ökten’e içten teşekkürlerini sunar.

*Emine Köseoğlu

Araştırma Görevlisi, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, Mimari Tasarım Kuram ve Yöntemleri Bilim Dalı

Urban Space and the Human Factor

EMİNE KÖSEOĞLU

» Many definitions of urban space have been put forward. At the same time projects relating to the city may not always aim at tackling a city and its users in all their aspects from an objective point of view. In this study the human factor in urban design is examined by means of a discussion of the paradigms in the works of theorists who have written on the subject of urban space.

In his book Urban Space Rob Krier clearly explains the typological and morphological components that make up the concept of urban space, by means of diagrams and tables. This is followed by a chapter criticising 20th-century urban planning, and finally by a study of the rebuilding of Stuttgart. Since Krier confines himself to historical references, it is hard to describe him as a postmodern. Nevertheless, setting aside the historical aspect, Krier establishes a close tie between the use of geometry and the achievement of human happiness and order, so that his affinity with rational thought cannot be ignored.

In his book; A Pattern Language; Alexander demonstrates the similarity between the structures of sentences and other linguistic elements, and the elements and structures of the language of form. He asserts that just as there are words in languages, so there are patterns in the languages of form. Just as sentences are formed by bringing together words based on connections established in language, so buildings and spaces are created as consequences of pattern language. Since Alexander views the city as a structure that is formed by simultaneous inner connections and can be divided into sub-units, he can be said to take a structural approach to spaces.

Amos Rapoport’s book, Culture, Architecture and Design, is a study of what kind of impact user culture can have on design. According to Rapoport, he is an observer looking on from the outside, and his own realities and those he observes are different. In this respect, when Rapoport is viewed from an ontological point of view, he seems to take a positivistic approach. In terms of epistemology, however, Rapoport asserts that reality depends on personal experiences. Clearly this reflects an interpretive approach. However, his aim is that the researcher should tackle his subject independently of value judgments, and like a positivist, Rapoport is endeavouring to attain some generalisations. The article shows the three different approaches of three different researchers. By discussing these different studies, the views of the researchers to the urban space and users is debated. Philosophical views (paradigms) contain clues to their views on urban design and the users of spaces.